

Онищенко Г. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

Онищенко М. Ю.,
старший викладач
кафедри англійської філології та перекладу
Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

Ганжа С. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО СТЕРЕОТИПУ «ЖІНКА» У МОВІ ТВОРІВ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

Анотація. У статті аналізуються способи відображення гендерного стереотипу «жінка» та виявляється лексико-семантична специфіка гендерно маркованої лексики як засобу вербалізації концепту «жінка» в мові творів Степана Руданського.

Ключові слова: поезія Степана Руданського, гендерний стереотип, гендерно маркована лексика, концепт.

Постановка проблеми. Серед українських письменників XIX століття особливе, сингулярне місце посідає Степан Руданський – «носіє багатой уснопоетичної народної традиції» [2, с. 5], «справжній віртуоз українського віршування» [10, с. 7], класик української поезії, творчість якого завжди привертала увагу дослідників. Вже набули статус «академічних» розвідки вчених радянської доби [1; 5; 15], тому виникла об'єктивна необхідність модернізувати дослідження поетичного доробку С. Руданського, в якому дуже гармонійно поєднались власне переосмислення традиційних жанрів народної поезії, творче опрацювання історичних тем та експериментальна інтерпретація культурних явищ.

Як відомо, основні концепти мови становлять систему поглядів, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Але на індивідуальне усвідомлення світу впливає багато чинників (наприклад, соціальний, культурний, лінгвопсихологічний досвід), серед яких, з нашої точки зору, також слід зазначити гендерні відмінності в поведінці представників протилежних статей. Вони завжди викликали особливий інтерес щодо природи чоловіків та жінок, зумовивши виникнення категорії «гендер» спочатку в суспільних науках, а згодом і в мовознавстві для розмежування біологічної статі людини (sex) та статі соціокультурної (gender).

У цій статті пропонуємо деякі спостереження над специфікою гендерно маркованої «жіночої» лексики, що використовується в мові творів Степана Руданського, яка є складником певних фрагментів мовних картин світу. Актуальність обраної теми полягає в тому, що запропонована проблематика є на сьогодні ще недостатньо дослідженим явищем, і гендерні ознаки мовної картини світу не завжди є очевидними, однак перехід до нової наукової парадигми, для якої визначальним є людський

фактор і особистість мовця як такого, зобов'язує науковців розширювати свої погляди на поліфункціональність засобів мови з позиції гендерного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок Степана Руданського, його життя та світогляд завжди привертала увагу дослідників, що знайшло відображення в роботах М. Сиваченка [12], П. Колесника [5], В. Герасименка [1], Ю. Цецькова [15]. Завдяки працям І. Франка поезії С. Руданського стали відомі широкому колу читачів, а про особливості творчої манери митця І. Франко написав ряд досліджень [13; 14]. Ці роботи вже вважаються класичними та найбільш авторитетними. Привертують увагу численні газетні публікації О. Юрчишиної [16; 17; 18], В. Садовського [11], П. Киричка [4], в яких автори розмірковують над поетичною спадщиною С. Руданського, досліджують стилістичні та художні прийоми його творів, презентують нариси окремих періодів життя поета та його світогляду. У зрізі метрики, ритміки, строфіки та римування вивчають поезії С. Руданського С. Протасова [7], П. Івончак [3]. Системне аналітичне розкриття специфіки творчості С. Руданського, зокрема ідейно-естетичних його особливостей і розвитку фольклорно-творчого спілкування митця, своєрідності художньої асиміляції народнопоетичних джерел у різножанровому доробку поета, знаходимо у ґрунтовному дисертаційному дослідженні І. Дубової [2]. Але, незважаючи на значну кількість різних наукових розвідок, вивчення мови творів Степана Руданського з точки зору гендерних маркерів залишилось поза увагою вчених, у зв'язку з чим виникла необхідність створення нашої роботи.

Метою статті є спроба проаналізувати засоби відображення гендерного стереотипу «жінка», виокремити гендерно марковану лексику як засіб вербалізації концепту «жінка», дослідити його лексико-семантичну структуру, з'ясувати характеристики, які є більш властивими для осіб жіночої статі та виявити специфіку гендерно маркованої «жіночої» лексики в мові творів Степана Руданського, яка є складником певних фрагментів мовних картин світу, що сприятиме подальшому з'ясуванню теоретичних питань контрастивного мовознавства, семасіології, концептології та гендерної лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом дослідження гендерного аспекту в лінгвістичних розвідках посідають одне з домінуючих місць у науці про мову. Споконвічні питання про сутність жінки та чоловіка, відносини між ними тощо цікавили людство з моменту його виникнення та не залишають байдужими сучасних дослідників. Хоча наукові пошуки у цьому напрямі проводяться досить давно, більшість праць присвячена дослідженню концепту «жінка» та суміжного з ним концепту «жіночість». Концепт «жінка» вважається одним із культурно значимих, оскільки є базовою одиницею картини світу. Як слушно зауважила Н. Мех, «культурнозначимий концепт – одиниця ментального рівня, яка виконує роль стрижневого елемента» [6, с. 28]. Концепт виступає осередком ментального світу людини, одиницею колективного знання, що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою. Національна специфіка концептів разом із культурними, історичними особливостями (звичаями, традиціями, стереотипами поведінки) не віддзеркалюються в мові фотографічно, а функціонують у ній, утворюючи з нацією нероздільне етнічне поле. Щодо гендеру, то він кваліфікується як соціальна стать, що синтезує культурне і біологічне в людині і перебуває під постійним впливом як культурних норм, так і соціальної інформації. Саме цей фактор обумовлює появу та стійке існування гендерних стереотипів – певного розуміння того, що означає «бути чоловіком» чи «бути жінкою» у суспільстві. Мова формує етнічну і національну ідентичність, але й у мові найбільш яскраво виявляються і гендерні стереотипи. Одним зі способів вираження гендерних ознак мовної картини світу є гендерно марковані семи. Вони належать до складу лексичного значення антропоніма і вказують на приналежність позначуваного ними референта до осіб саме чоловічої / жіночої статі. Таким чином, цілком зрозуміло, що зміст гендерного стереотипу може варіюватися відповідно до соціокультурної специфіки, але залишається в межах розуміння чоловічого / жіночого (фемінінності / маскулінності).

У творчості кожного видатного письменника є кілька десятків улюблених слів-образів, слів-мотивів, що, повторюючись, збагачуються, змінюються, в які автор вкладає індивідуальний смисл, що лише частково відповідає словниковому. Це і є концепти, що складають ядро творчості письменника. С. Руданський створює власний світ, він не завжди прозорий і зрозумілий, але завжди прекрасний і привабливий. Концепт «жінка» у творах митця став епіцентром, на який скерована його інтелектуальна та емоційна активність. Своєрідна репрезентація індивідуально-авторських концептів є свідченням неповторності й оригінальності ідеостилу письменника. Звичайно, авторський ідеал вбирає в себе традиції та досвід народу, але при осмисленні він може набувати нового відтінку значення. Безумовно, всі смисли концепту «жінка» у свідомості письменника зумовлені соціальним контекстом, проте чинники, що зумовлюють засоби їх омовлення, з одного боку, є загальнолюдськими, загальнонаціональними, з іншого ж – обумовленими індивідуально-особистісною сферою діяльності індивіда, що дає підставу розмежовувати смисли концепту, виникнення яких мотивоване соціальними чинниками та індивідуальним досвідом особистості. Для письменника найціннішими якостями характеру завжди були неповторність, незалежність та унікальність – риси, які він цінував понад усе в людині.

В авторській картині світу Степана Руданського репрезентуються такі концептуально значущі компоненти семантики

ядерного члена поля жінка: особа жіночої статі, заміжня особа жіночої статі стосовно до свого чоловіка та доросла особа жіночої статі (на відміну від дівчини). На нашу думку, найбільш яскраво предметні артефакти втілюють концепт «жінка» в таких мікроконцептах, як «зовнішні характеристики» та «внутрішні характеристики».

Мікроконцепт «зовнішні характеристики» включає концептуальний аспект «вік жінки», який передбачає концептуальні ознаки віку («молода / стара»). Молода жінка повинна стежити за собою, приділяти достатньо уваги своїй зовнішності, щоб не опинитися поза чоловічим оточенням. Степан Руданський у своїх творах позитивно оцінює такі ознаки молодості, як краса, безтурботність, здоров'я, сила, енергійність, перспективність жінки. Він наділяє її такими ознаками: *молоденька, тлуста, молодиця, молода, чорнобрива* [8, с. 55], *квітка між квітками* [9, с. 560]. Літня жінка оцінюється негативно, оскільки наділяється негативними рисами: *ізісохла, ізів'яла, билина без роси* [9, с. 32].

Концептуальний аспект «зовнішність» має концептуальну ознаку «вродлива». Образні порівняння при змалюванні жінки, її зовнішньої вроди стосуються того, що має статус довершеності, цінності, вроди, енергії, живучості, є предметом любування, захоплення і включають в себе такі ознаки: *личко як калина, брови як шнурочки* [9, с. 56], *карі очі* [9, с. 39], *горда постава, рум'яна, чорнява, гарна, хороша, свіжа, красуня, красива, красна* [9, с. 507]. На противагу також присутня концептуальна ознака «неприваблива, неохайна». Саме в ній найвиразніше проявляються грані таланту митця: *прискіплива художня спостережливність, відтворення динаміки ситуації, змалювання жінок саме в гумористичному аспекті, інколи в іронічному. Письменник наділяє жінку такими ознаками: бридка* [8, с. 171], *крива* [9, с. 121], *неохайна* [8, с. 104].

Мікроконцепт «внутрішні характеристики» включає концептуальний аспект «емоційно-психологічні характеристики» з концептуальною ознакою «горда, незалежна, вольова, рішуча». У межах концептуальної ознаки жінка постає господинею своєї долі з активною життєвою позицією. Слід також виділити концептуальну ознаку «мовна поведінка». Мова – один із засобів, за допомогою якого людина позиціонує себе в соціальному просторі. У творах Степана Руданського жінка виступає ініціатором міжгендерної вербальної взаємодії, реалізуючи стратегію позитивної ввічливості або мовчання та підтверджуючи своє підпорядкування, прагнення до гармонії і вміння адаптуватися до співрозмовника. На емоційність і сентиментальність жіночого мовлення вказують епітети, повтори, порівняння, звертання й вигуки, а також розповідні синтаксичні конструкції, які набувають окличної модальності, виражаючи домінуюче почуття жінки. Наведемо приклади.

*«Присягаю й я, Якиме,
Лиш тебе любити,
І з тобою умирати,
І для тебе жити»* [8, с. 58].
*«Трохиме милий! Ти спокій
Відняв від серця молодого!
Прийди ж, прийди ж на голос мій,
Прийди на голос серця мого»* [8, с. 45].
*«Боже! Боже милосердний!
З неба високого,
Подаруй мені Якіма,
Хлопця молодого!»* [8, с. 57].

Концептуальний аспект «ментальні ознаки» базується на позначенні таких ознак, як розум, інтелект / дурість. Жінка в мовній картині світу автора не лише є розумною, а й постає в амплуа мудрої особистості, яка розуміє психологію чоловіків.

*«Нащо тобі продавати? –
Каже молодича. –
Нехай собі буде вдома,
Може, пригодиться»* [8, с. 62].

Відповідно до нормативних уявлень жінці найчастіше приписувалася незначна цінність, пов'язана з «природною» недалекозорістю, слабким інтелектом, звідки випливає велика обмеженість дій. Жіночий образ характеризується ментально негативною ознакою «дурість», яка супроводжується легковажністю. Дурість є однією з найбільших вад жінки, навіть гіршою за її прискіпливе ставлення до чоловіка.

*«Та дурна ти! Втекла б курка!
Як тут що зробити?»
«Який змисний!.. Втекла б курка?!
А ситом накрити»* [9, с. 56].
*«Хто-но тільки велику
Бороду кохає,
Той ніколи великого
Розуму не має»* [9, с. 201].

Слід також зазначити такі концептуальні ознаки, як інтуїція, чаклунство, вішунство. Велику роль у жіночому мовленні відіграє інтуїція як складова психокомплексу «справжня жінка». Інтуїція – скарб жіночої душі, що нагадує предмети для гадання, яка властива магічному кристалу, в який можна зазирнути надприродним, винятковим внутрішнім зором: *«чаклунка чарами чарує»* [9, с. 41], *«відьма»* [9, с. 121], *«чарівниця»* [9, с. 358].

Окремо постає концептуальна ознака «хитрість». Раціонально мислячи, обираючи стратегію хорошої дружини (покірливої, догідливої) й господині, жінка прагне власної практичної вигоди – високого суспільного становища, тому й долучається до хитрощів.

*«Але жінка не з тих жінок:
Подарунки брала,
А ксьондзові усе-таки
Слова не давала...
Далі видить: треба дати –
Нічого робити!
Тільки вона замишляє
Ксьондза підголити»* [8, с. 60].
*«Буду тобі, чоловіче,
Все добро робити,
Але разом із тобою
Я не буду жити»* [9, с. 117].

Обов'язково слід виокремити таку концептуальну ознаку, як «балакучість». У стереотипі «надмірна балакучість жінки» сполучається прагнення говорити багато та без теми, говорити красномовно, а також бажання суперечити зі співрозмовником. Потреба жінки в багатослів'ї підсилюється гіперболізованою характеристикою, неможливістю примусити її мовчати. Чимало лексем засвідчують те, що жінці краще нічого не розповідати, бо знатимуть усі навколо, та ще й у перебільшеній формі.

*«А чого то в тебе шия
Вкрита синяками?»* [8, с. 59].
*«А хто ж тобі, чоловіче,
Чуба мав намяти?»* [8, с. 72].

*«Питалася козака:
Що то за причина,
Що в вас гола голова,
А зверху чуприна?»* [8, с. 79].

Письменник не залишає поза своєю увагою негативні риси жіноцтва, які засуджуються світовою аксіологічною системою. До них належать такі концептуальні ознаки: *сварливість* [8, с. 112], *злість* [8, с. 113], *упертість* [8, с. 96]. Також виділено концептуальну ознаку «брехливість». Брехлива демонстрація самостійності при прийнятті рішень пов'язана із запереченням своєї рольової поведінки, що проявляється в самостійності у жінок, низьким рівнем тривожності, активною особистісною позицією. Жінки використовують брехливість в особистих інтересах як засіб одержання заохочення або запобігання покарання. За частотністю лексеми, які виражають жіночу брехливість, нечисленні.

*«Гуттю, куме!..
Та се баба
Тобі набрехала...
Та якби п'ять верстов було,
Там корима б стояла»* [9, с. 113].
*«Лежить баба на порозі,
Вдає, що конає.
«Болить моя головонька.
Ой, гину я, гину»* [9, с. 68].

Висновки. Реалізація емоційно-оцінного компонента в концепті «жінка» пояснюється сукупністю соціологічних, психологічних, історичних факторів, своєрідністю ментальності та національно-культурним світосприйняттям. Степан Руданський намагався висвітлювати жінку як багатогранну особистість, яка виявляє себе у всіх сферах життєдіяльності.

Проаналізувавши компоненти семантики ядерного члена поля «жінка» та складники концепту (фізіологічні, психологічні, інтелектуальні тощо), ми з'ясували, що в текстовому просторі С. Руданського розглянутий ментально-психонетичний комплекс має позитивну спрямованість. Зміст слова-концепту як ментальної суті визначається всією розмаїтістю контекстів уживання і залежить від світоглядних доміант митця. Оскільки письменник творив, спираючись на національну дійсність, то помітно, що його бачення концептів ментальності збігається з українською мовною картиною світу. С. Руданський подав основні параметри концепту «жінка», охарактеризувавши його культурно-національну специфіку.

Література:

1. Герасименко В. Степан Руданський: Життя і творчість / В. Герасименко. – К. : Наук. думка, 1985. – 180 с.
2. Дубова І. Фольклоризм творчості Степана Руданського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / І. Дубова ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 2014. – 20 с.
3. Івончак П. Форми Степана Руданського / П. Івончак // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. пр. – Сер. Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 2 (30). – Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2013. – С. 117–120.
4. Киричок П. Джерело вічного натхнення: з нагоди 170-річчя від дня народження Степана Руданського / П. Киричок // Кримська світлиця. – 2004. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://svitytsia.crimea.ua/?section=article&artID=1617>.
5. Колесник П. Творчість Степана Руданського / П. Колесник // Руданський С. Твори : в 3 т. – К. : Наукова думка, 1972– . – Т. 1. – С. 5–31.

6. Мех Н. Зміст терміна «концепт» / Н. Мех // Культура слова. – 2003. – Вип. 62. – С. 26–30.
7. Протасова С. Про форму віршованих творів Степана Руданського 60-х років XIX століття / С. Протасова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філол. науки. – Вип. 24. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – С. 231–242.
8. Руданський С. Співомовки / С. Руданський. – К. : Дніпро, 1983. – 181 с.
9. Руданський С. Твори / С. Руданський. – К. : Дніпро, 1965. – 622 с.
10. Руданський С. Співомовки, переклади та переспіви. / С. Руданський – К. : Наук. думка, 1985. – 640 с.
11. Садовський В. Поетолікар: так дослідники назвали класика української поезії Степана Руданського, 180-річчя якого відзначатимемо 6 січня / В. Садовський // Україна молода. – 2014. – № 1. – С. 20.
12. Сиваченко М. Студії над гуморесками Степана Руданського / М. Сиваченко ; відп. ред. І. Дзеверін. – К. : Наук. думка, 1979. – 403 с.
13. Франко І. Збір. творів / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – 439 с.
14. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури (до 1890 року) / І. Франко. – Львів, 1910. – 444 с.
15. Цеков Ю. Степан Руданський: Нарис життя і творчості / Ю. Цеков. – К. : Дніпро, 1983. – 176 с.
16. Юрчишина О. Незабутній Степан Руданський / О. Юрчишина // Українське слово. – 2016. – № 4. – С. 11.
17. Юрчишина О. Руданський і Шевченко: тема літературного і біографічного зв'язку двох митців потребує ґрунтовного дослідження / О. Юрчишина, О. Боржовський // День. – 2013. – № 87–88. – С. 12.
18. Юрчишина О. Степан Руданський, незабутній поет і лікар / О. Юрчишина // Українське слово. – 2015. – № 36. – С. 16.

Онищенко Г. А., Онищенко М. Ю., Ганжа С. А. Отображение гендерного стереотипа «женщина» в языке произведений Степана Руданского

Аннотация. В статье анализируются способы отображения гендерного стереотипа «женщина» и выявляется лексико-семантическая специфика гендерно маркированной лексики как способа вербализации концепта «женщина» в языке произведений Степана Руданского.

Ключевые слова: поэзия Степана Руданского, гендерный стереотип, гендерно маркированная лексика, концепт.

Onyshchenko G., Onyshchenko M., Ganzha S. Gender stereotype „woman” representation in Stepan Rudanskii artistic works language

Summary. The article deals with the ways of gender stereotype „woman” representation and defines lexico-semantic specific features as the verbalization way of the concept „woman” verbalization in Stepan Rudanskii artistic works language.

Key words: Stepan Rudanskii poetry, gender stereotype, genderly marked lexicon, concept.